

Les inversions barcelonines en els recursos hidràulics a Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda fins a l'arribada del canal de la Infanta

M. Luz Retuerta Jiménez*

Doctoranda de la Universitat de Girona

Resum

En aquesta comunicació es fa una aproximació a les inversions barcelonines en recursos hidràulics als termes municipals de Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda. La cronologia d'aquest estudi comprèn el període que va des de les primeres concessions medievals fins abans de l'arribada del canal de la Infanta, l'any 1819. L'estudi se centra en les concessions de la Batllia General de Catalunya per a la captació, tant de les aigües exteriors com de les subterrànies. També es detallen les inversions per conduir les aigües a través de mines fins a algunes grans finques del pla del Llobregat.

Les inversions de les elits barcelonines en aquesta zona del Baix Llobregat van transformar aquest territori. Al llarg dels segles, la distribució dels recursos hídrics va anar canviant d'acord amb els canvis econòmics i socials, amb la característica comuna de la falta de participació de les institucions locals en la gestió de l'aigua.

En aquest article es fa una aproximació a les diverses etapes i a les conjuntures en les quals es van produir aquests canvis. Es relaciona l'ús de l'aigua amb l'estructura de la propietat i amb l'origen i la creació de les grans finques d'aquesta part del Baix Llobregat.

D'altra banda, es fa un apropament a les elits inversores i a les transformacions de les relacions socioeconòmiques vinculades a la possessió de l'aigua. També s'analitzen les disputes, els repartiments i els pactes i equilibris que es van establir entorn de l'aigua.

Les fonts utilitzades són els processos de la Batllia General de Catalunya dels segles XVII i XVIII de l'Arxiu de la Corona d'Aragó i diverses escriptures notariales de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (concordies, compravendes, establiments, etc.) que hi fan referència.

Paraules clau: Baix Llobregat, Barcelona, Dusay, Francesc; Dusay, Galceran; Dusay, Josep; drets de propietat, fabricants, Falguera, Jaume; Falguera, Josep; Falguera, Ramon; Gònima, Erasme de; inversions, Marquès de Monistrol, Marquesa de Gironella, mercaders, mines d'aigua, molins, noblesa, processos

* Doctoranda de la Universitat de Barcelona (luz.retuerta@gmail.com).

Rebut: 20 de març de 2011. Avaluació: 8 d'agost de 2011. Versió definitiva: 20 de desembre de 2011.

Abstract

This communication studies the investments made by Barcelona in water resources in the municipalities of Sant Feliu de Llobregat, Sant Just Desvern and Santa Creu d'Olorda. The study's timeline covers the period from the early medieval concessions until just before the building of the channel known as the 'Canal de la Infanta', in 1819. The study focuses on the concessions of the administrative institution called the Batllia General de Catalunya for both surface and groundwater catchment. Also discussed are the investments made to direct water to certain large estates of the Llobregat plain by using mines.

The investments of the Barcelona elite in the lower Llobregat transformed the area. Over the centuries, the way water resources were distributed changed in line with the economic and social changes taking place, with the characteristic lack of participation by local institutions in water management.

This article looks at the different stages and situations in which these changes occurred. It relates the use of water to the ownership structure and the origin and creation of large estates in this part of the lower Llobregat.

In addition, it analyses the elite investors and the transformation of socioeconomic relations in connection with water ownership, as well as the disputes, distributions, agreements and balances established in relation to water.

The sources used are the processes of the Batllia General de Catalunya of the Archive of the Crown of Aragon between 17th and 18th centuries and various notarial deeds of the Historic Archive of Protocols in Barcelona (agreements, purchases, establishments, etc.) referring to them.

Keywords: Baix Llobregat, Barcelona, Dusay, Francesc; Dusay, Galceran; Dusay, Josep; drets de propietat, fabricants, Falguera, Jaume; Falguera, Josep; Falguera, Ramon; Gònima, Erasme de; inversions, Marquès de Monistrol, Marquesa de Gironella, mercaders, mines d'aigua, molins, noblesa, processos.

Les concessions d'aigües de la Corona durant l'època medieval fins al segle XVII

L'explotació de l'aigua va ser, fins al segle XIX, patrimoni de la Corona.¹ La Batllia General de Catalunya i després la Intendència, a partir del decret de Nova Planta de 1716, eren les institucions reials encarregades d'administrar aquest patrimoni. Els senyors feudals van acumular drets hereditaris sobre les aigües derivats de concessions reials, drets que més tard van transmetre a tercers a partir de cedir-ne el gaudi a canvi d'un cànon, de vendre'n el domini útil o bé del repartiment de les aigües. No obstant això, a Catalunya, la Corona va conservar sempre el domini directe sobre les aigües.

1. Sobre el patrimoni de l'aigua, vegeu Maluquer de Motes (1985: 275-296).

Segons l'historiador Josep Fernández Trabal, a les terres de l'actual comarca del Baix Llobregat hi ha testimonis documentals i arqueològics de regadius i activitats molinenques des de la colonització del segle x.² Aquest historiador afirma que durant l'alta edat mitjana els molins s'alimentaven de les aigües de les rieres i dels afluents del Llobregat i no tant de les aigües del riu. Per això parla de dificultats tècniques i també argumenta que possiblement aleshores n'hi havia prou amb les aigües superficials de les rieres. A partir del segle XII es va desenvolupar una nova xarxa de molins, fonamentada en l'expansió del feudalisme. Des de llavors, trobem documentats molins que aprofitaven directament les aigües del Llobregat. En aquest sentit, els primers grans molins nodrits amb les aigües del Llobregat es van bastir a la darrera dècada del segle XIII: eren els molins reials del Llobregat, origen de la vila de Molins de Rei.

La primera referència documental sobre una concessió reial d'aigües a la vila de Sant Feliu de Llobregat data del 13 de març de 1269.³ A través d'aquest document, Jaume I va atorgar un permís a Guillem Durfort per poder desviar aigua dels molins reials del Llobregat (a Molins de Rei) per fer una séquia i regar les terres de la vila de Sant Feliu sense haver de pagar cap cens. Josep Fernández aporta un altre document sobre aquesta concessió, que data del 1273. Desconeixem, però, si aquesta séquia es va materialitzar.⁴ Els Durfort eren una família originària del Carcassonnès i el Llenguadoc, ben relacionada amb la Corona des que havien donat suport al casal de Barcelona en la croada albigesa. Al principi del segle XIII van arribar a Barcelona i van accedir a càrrecs del govern de la ciutat. També van fer importants inversions a la ciutat i a les seves rodalies. El 1243 van adquirir la senyoria de Sant Feliu de Llobregat, que comprenia la vila de Sant Feliu i les batllies de les parròquies de Sant Joan Despí, Sant Just Desvern, Santa Creu d'Olorda i Sant Vicenç dels Horts.⁵

Prop de la senyoria de Sant Feliu, hi havia unes preses que des del segle XII agafaven l'aigua del Llobregat i, a través d'una séquia, la conduïen a les moles dels molins fariners de Molins de Rei. Tanmateix, fins a l'arribada del canal de la Infanta, aquesta aigua tornava al riu poc després del pont de Carles III, sense que l'agricultura se n'aprofités prou perquè només permetia regar alguns camps pròxims. Al llarg del segle XIII es van elaborar plans per ampliar la superfície regada vinculats a la molinaria i al regatge, però no van reeixir. Aleshores el regadiu només era possible gràcies a la utilització del reg a manta o per gravetat, per mitjà de l'excavació i la canalització de l'aigua de mines, i a la utilització de pous que aprofitaven l'aigua més superficial dels aquífers. A Sant Feliu hi havia dos aquífers: un situat a l'al·luvi del Llobregat, i l'altre, a les Grasses, que s'estenia fins al sud. Les sínies eren els artefactes tradicionals més difosos per a la captació d'aigües de pous poc profunds. Sovint elevaven l'aigua que es trobava a menys d'un metre de profunditat. Aquestes sínies, de llarga tradició a Espanya, havien fet possible l'expansió del regadiu a petita escala, havien participat en els processos d'intensificació agrícola, i

2. Sobre l'ús de l'aigua al Baix Llobregat, i concretament l'energia hidràulica, vegeu Fernández Trabal (2000: 85-105).

3. ACB, Pla Almoïna, núm. 4-82-5, citat per Monjas, Retuerta i Sanmartí (2002: 73).

4. La referència citada és la següent: ACA Registre 37, foli 71r. Fernández Trabal (2000: 91). Sobre els molins reials del Llobregat, vegeu la comunicació de Conxita Solans, en aquest V Congrés d'Història Agrària, «El privilegi reial sobre l'aigua. La resistència dels barons de Molins de Rei i Martorell a acceptar projectes per portar aigua a Barcelona (segles XVI-XVII)». La construcció del Canal de la Infanta (segle XIII)».

5. Vegeu Monjas Manso (2002: 60-61).

estaven a l'abast de pagesos que no necessàriament havien de tenir molts recursos.⁶ El més costós era fer les conduccions de les aigües a través de mines des de les muntanyes fins al pla i mantenir en bon estat les canonades i les rescloses.

La molinaria basada en l'aprofitament de les aigües de la riera de Sant Just està documentada des del segle XIV. L'any 1325 Berenguer Durfort va vendre la senyoria de Sant Feliu de Llobregat a la Pia Almoïna de la catedral de Barcelona. Fins l'any 1394, aquesta institució va compartir el domini sobre aquestes terres amb la família Ferriol, senyors de la Quadra del Palau. Llavors aquests senyors tenien els drets sobre totes les aigües. En un capbreu de les rendes de la Pia Almoïna i els Ferriol, diversos pagesos de Sant Just van confessar tenir, sota domini de la senyoria, les aigües que passaven pel curs de la riera de Sant Just i, fins i tot, en un cas, la meitat del domini útil d'un molí. El topònim Pèlech Botard ens mostra l'existència de basses d'aigua (*pelech* significa 'massa d'aigua embassada').⁷ Llavors els pagesos de masos gaudien de les aigües de les fonts que naixien a les seves terres.

Testimonis del segle XVIII ens parlen de l'aprofitament de les aigües de la riera de Sant Just Desvern per moure tres molins, segurament des de l'època medieval. En aquells temps encara hi havia restes d'aquests antics molins al peu de l'esmentada riera:

...muy antiguamente existian tres molinos en la Riera nombrada de Sn. Justo Desvern segun se le ha informado, y estan demolidos de n[ues]tro tiempo que se dice no haver memoria de hombres pero existen aun en dos de ellos algunos testigos según ha reparado⁸...

Possiblement el despoblament motivat per la crisi del segle XIV i la guerra civil catalana del segle XV va fer abandonar alguns d'aquests molins. També hi va intervenir la irregularitat dels cabals d'aigua, amb llargs estiatges juntament amb episodis de fortes avingudes.

Al segle XV, la Corona, que mai va perdre el domini directe sobre les aigües, va reorganitzar el seu patrimoni i va fer noves concessions d'aigües. El 2 de juny de 1451, la Batllia General de Catalunya va facultar Guillem Pastor per prendre i recaptar totes les aigües que transitessin per la riera i li va donar el permís per portar-les a la torre que tenia a Sant Just —anomenada després Torre Blanca—. A partir d'aquesta concessió, els titulars d'aquesta finca van disposar de les aigües superficials i de la possibilitat de fer rescloses i altres obres.⁹ Sembla que aquest regadiu només va significar la recuperació de part de les infraestructures hidràuliques abandonades i no tant l'extensió del regatge. L'any 1509 trobem referències documentals a un molí de la Torre Blanca,¹⁰ però, més tard, a partir de la segona meitat del segle XVI, ja no en tenim constància.

6. Vegeu Calatayud Giner, Martínez Carrión (1999: capítol 1).

7. ACB. Pia Almoïna. Capbreu de 1347, citat a Monjas, Retuerta, Sanmartí (2002: 73).

8. Vegeu l'informe que va fer l'arquitecte Tomàs Soler Ferrer, el 6 de juny de 1798, sobre la sol·licitud de la marquesa de Gironella de l'ús en exclusiva de les aigües del terme de Sant Feliu de Llobregat. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Francesc de Dusay contra Antònia de Agulló 1798 N.5.O.

9. ACA. Fons Monistrol. Espèculum 71.

10. Berenguer Juan de Requesens, en llegar la Torre Blanca al seu fill Lluís, amb els honors, drets i possessions, censos rèdits i drets i molí fariner, que tenia a la parròquia de Sant Just. ACA. Fons Monistrol. Armari 2, legajo 20 Documento 1 A y B.

Al llarg del temps, les institucions de la Corona van concedir les mateixes aigües a diversos membres de grups socials en ascens. Això va provocar conflictes, en especial durant els períodes d'estiatge i, sobretot, quan s'iniciaven les noves concessions.

Les inversions dels Falguera i dels senyors de la Quadra del Palau durant el segle XVII

A partir dels anys trenta del segle XVII, es va produir una concentració dels recursos hídrics relacionada amb les inversions de capitals procedents del comerç. L'any 1636, Jaume Falguera Domènech, mercader de Barcelona, va adquirir dues cases al camí ral de Sant Feliu de Llobregat i diverses peces de terra unides, i va crear una gran finca que arribava fins al Llobregat. Els Falguera eren una família de mercaders, originària de Plegamans, que es va enriquir molt al final del segle XVI i principis del XVII a través de les grans rutes comercials amb les Índies, a Amèrica, i amb el Mediterrani. Jaume Falguera va adquirir el seu patrimoni immobiliari en aquesta part de la vall baixa del Llobregat, en el context de la reorganització de les rutes comercials de llarga distància i en el marc de crisi i endeutament de la pagesia local.¹¹ Va comprar aquesta finca per diversificar les seves inversions i per emular la vida de la noblesa, grup social al qual aspirava ascendir.¹² Per aconseguir fer més productiva la seva finca, l'any 1636 va adquirir les aigües que naixien a les terres de Miquel Riera —del mas Riera, després can Mèlic, a Sant Just Desvern—. ¹³ Després va demanar i va aconseguir una llicència del batlle general de Catalunya per fer les obres de conducció d'aquestes aigües fins a la seva casa senyorial de Sant Feliu.¹⁴

La posició de Sant Feliu de Llobregat i Sant Joan Despí, termes municipals a la plana del Llobregat i al peu de Collserola, va afavorir-hi el reg per gravetat, i, per tant, l'activitat dels minaires que conduïen l'aigua de les muntanyes cap a la plana. La gran capacitat de retenció d'aigua que té el subsòl de Sant Just va ser sempre ben coneguda pels constructors de mines que van recollir i canalitzar les filtracions d'aigua cap a les basses. També van fer pous per aprofitar l'aigua de les capes freàtiques.¹⁵

En aquest sentit, cal relacionar la tradicional i intensa activitat dels minaires de Sant Just Desvern i Santa Creu d'Olorda amb l'abastament d'aigua de les grans propietats de barcelonins a Sant Feliu, Sant Just i Sant Joan Despí.¹⁶

Durant la dècada dels anys trenta del segle XVII, es va intensificar l'aprofitament tradicional de les aigües de mines per mitjà d'inversions en els recursos hidràulics. Pel llit de la riera de Sant Just, que neix a les muntanyes de Collserola i desguassa al riu Llobregat, es van fer passar

11. Sobre els Falguera, vegeu Retuerta, Sanmartí (1999), i Retuerta, Sanmartí (2000: 183-264).

12. Els Falguera van assolir la condició de ciutadans honorats l'any 1651 i van arribar a ser cavallers el 1694.

13. AHPB, Joan Pareja, escriptura del 31 d'octubre de 1636.

14. Facultat atorgada pel lloctinent del batlle general, Tomàs Fontanet, el 14 de novembre de 1636, en poder d'Antic Servat, notari de Barcelona i escrivà de dita batllia, segons referència continguda en el procés ACA. Batllia-Intendència. Josep de Falguera contra Erasme de Gònima 1794 N. 2. S

15. Panareda i Clopés, Nuet i Badia (1987: 11-44).

16. Ochoa González, Riera Prenafeta et al. (1995: 240).

una part de les canonades que conduïen l'aigua fins a la plana. Les obres d'excavacions de mines i els conductes que es dirigien fins a la riera o fins a les basses implicaven moviments de terres i afectaven els recursos hídrics i els conreus d'altres propietats. També les noves concessions col·lisionaven amb drets i concessions anteriors. Només els inversors amb molts recursos econòmics i ben relacionats amb la Corona, com els Falguera, podien esmerçar grans quantitats de diners per incrementar els seus cabals d'aigua i, sobretot, per conduir-los per mitjà de mines fins a les seves finques del pla. Aquestes obres van afectar els recursos hídrics de la pagesia dels masos de Sant Just Desvern.

Els Falguera, a més a més de les seves inversions en les excavacions i canonades per a l'aprofitament de les aigües de mines, disposaven d'altres recursos hídrics. Tenien el domini útil del molí de Sant Boi de Llobregat i terres a Sant Martí de Provençals regades per les aigües del vell Rec Comtal.¹⁷

La llicència atorgada a Jaume Falguera va ocasionar un plet amb els propietaris de Torre Blanca, els Dusay, família que tradicionalment havia gaudit d'aquestes aigües. En aquest procés, els Dusay van al·legar la facultat concedida per la Batllia l'any 1451, que li permetia disposar de les aigües superficials de la riera de Sant Just. Jaume Falguera va esgrimir que les seves aigües no procedien de la riera, sinó de la finca que havia comprat a Miquel Riera, a Sant Just Desvern. Els Dusay tenien una caseta a la part de llevant de la finca, a tocar de la riera, que recollia les aigües superficials, però mai havien fet cap resclosa ni cap altre artifici a la riera de Sant Just per prendre, retenir i conduir les aigües a la Torre Blanca, mentre que els Falguera havien començat a fer una canonada per l'altre extrem de la riera.

El conflicte es va resoldre l'any 1638 per mitjà d'una concòrdia entre els procuradors del pubill Galzeran Dusay, titular de Torre Blanca, i els Falguera, que va donar pas a una distribució dels recursos hídrics entre ambdues famílies.¹⁸ En aquesta concòrdia es va pactar la divisió en dos districtes: un, amb les aigües de la font de Miquel Riera, que transcorrien per la riera, era per als Falguera; i l'altre, amb les aigües que es recollien a la caseta i les seves canonades, era per a la família Dusay. Les dues famílies es van repartir l'espai en el qual podien fer mines. Els titulars de Torre Blanca es van reservar la possibilitat d'excavar mines a la part de llevant de la riera, en un territori extens, comprès entre la caseta que recollia l'aigua, a la finca de la Torre Blanca, cap amunt de la riera fins a arribar a unes roquetes que hi havia més amunt de les aigües dels Riera, i, per la part de baix, fins al camí que anava des de la casa d'en Riera fins el poble de Sant Just; mentre que els Falguera podien minar les dues riberes de la part de la riera que hi havia més amunt de la casa d'en Riera. No obstant això, els Dusay preveïen que possiblement no excavarien mines en un futur pròxim i van exigir als Falguera que els proporcionessin part de les aigües aconseguïdes amb les seves obres, en concret volien tota l'aigua que passés per un forat de la grandària d'un ral de molinet, presa la mida sobre la seca de Barcelona. Per això es va fer un repartidor amb dos forats, un, d'un ral de molinet, situat a

17. El 28 d'octubre de 1636 va comprar a Raimon de Calders, senyor de Segur, diverses peces de terra de regadiu a Sant Martí de Provençals. Les finques de Sant Feliu les havia comprat poc abans, el 4 de setembre del mateix any de 1636. AHPB. Jacint Pareja. Manual 1635-1636.

18. Concòrdia signada el 5 de gener de 1638 davant els notaris de Barcelona Joan Pareja i Miquel Serra, recollida en el procés: ACA. Batilla-Intendència. Ramon de Falguera contra el fiscal 1721 N.7 Au.

llevant, era per als Dusay; i l'altre, d'un ral i mig, emplaçat a ponent, per als Falguera. També es va pactar que, en el cas que disminuís el cabal d'aigua dels Falguera i no s'arribés a omplir els dos forats, es disminuiria en igual proporció el cabal d'aigua destinat als Dusay. Falguera es va fer càrrec de les obres d'excavació de mines i de mantenir i conservar en bon estat la canonada gran i el repartidor d'aigua, mentre que els Dusay només van haver de pagar 250 lliures per al repartidor i per les canonades que conduïen l'aigua al barri de casa seva.

Com veiem, entorn de l'any 1638 es va fer la primera gran inversió en les obres per conduir les aigües de les mines de Sant Just cap a les finques del pla. Aquesta obra va donar lloc a un dels primers grans fruiterars de Sant Feliu de Llobregat, el de can Falguera. Les excavacions de mines van ser possibles gràcies a les inversions de capitals procedents de la burgesia mercantil de Barcelona. Les antigues concessions medievals no van ser un obstacle perquè els grups socials en ascens accedissin al gaudi de l'aigua; amb tot, les famílies que fins aleshores n'havien tingut, van haver de compartir-la, però van sortir beneficiades del conflicte perquè gràcies a les noves inversions van obtenir un cabal d'aigua superior. A partir de llavors, una de les fonts d'aigua dels Falguera va abastir els veïns de Sant Feliu de Llobregat.

A partir de la dècada dels anys quaranta del segle XVII, la zona va patir especialment els conflictes bèl·lics. Entre el 1640 i el 1652 va ser escenari de la Guerra dels Segadors i de la posterior lluita hispanofrancesa que va continuar fins el tractat dels Pirineus del 1659. Vint anys després de la fi d'aquesta llarga guerra, el 1689, Sant Feliu va viure un dels episodis centrals de la revolta dels Barretines i, com altres viles de la vall del Llobregat, va ser diverses vegades saquejada. Aquests episodis violents van afectar directament les infraestructures hidràuliques.

Cal esperar a la dècada dels noranta per trobar noves inversions per aconseguir més recursos hídrics. L'any 1696 els senyors de la Quadra del Palau, els altres grans beneficiaris de l'aigua, van intentar renovar i ampliar els seus drets amb una petició a la Batllia General de Catalunya. Aquests senyors hi tenien drets des que van compartir la senyoria de Sant Feliu amb la Pia Almoïna. El 17 de desembre de 1696 la Corona va concedir a Josep Agulló i de Pinós, marquès de Gironella, la facultat de buscar i agafar les aigües que trobés al terme i parròquia de Sant Feliu de Llobregat i a altres llocs i termes veïns. També li va donar la possibilitat de fer mines, aqüeductes, rescloses i altres enginyers per conduir les aigües a la seva torre de Sant Feliu, anomenada torre del Palau o de Rubió. Dos anys més tard, el batlle general li va oferir la facultat de construir un molí o diversos molins en aquest municipi, amb la possibilitat de fer rescloses, regs i canonades, sota la condició de portar les aigües pel camí ral que anava des de Sant Feliu a Molins de Rei i de tornada al torrent o riera de Valldonzella.

Josep Agulló i de Pinós també va tenir conflictes amb els propietaris de la zona. El marquès de Gironella va captar l'aigua del cap de la riera de Valldonzella –actual riera de la Salut– i ho va fer des del lloc on s'ajuntaven dos torrents, el de can Parellada i el d'en Ferriol, i va fer les conduccions des d'allí fins a la seva torre. Al llarg del camí va passar per les propietats d'en Soler i va ocasionar danys que van afectar les terres i les aigües d'aquesta propietat. Al final, va arribar a un acord amb aquesta família i va aconseguir la facultat d'agafar l'aigua d'aquesta heretat per conduir-la a la seva torre per mitjà de la mina que havia construït; a canvi, va pagar 50 lliures pels danys ocasionats, va lliurar 5 quarteres de blat en compensació del que s'hauria pogut collir en aquestes terres que havien estat trepitjades i cavades per poder fer les mines; va haver de treure la terra moguda que no era bona per als conreus i va accedir que els Soler

agafessin aigua de la seva mina, si la d'ells s'extingia o es perdia a causa de la fabricació de la mina de la Quadra del Palau.¹⁹

Com veiem, al llarg del segle XVII es van concentrar i incrementar els recursos hídrics en mans dels propietaris barcelonins, en detriment de la pagesia local. Les famílies que sempre havien gaudit de l'aigua en van augmentar els seus cabals, gràcies a les pròpies inversions —en el cas dels senyors de la Quadra del Palau— i a les inversions foranes, procedents de nous grups en ascens, com els Falguera.

La progressiva escassetat d'aigua durant el segle XVIII

El 1703, els Falguera van voler ampliar el seu cabal d'aigua. Llavors, començaven a no tenir aigua suficient per regar la casa i l'hort de Sant Feliu. Per això van adquirir de Joan Oliveras, pagès de Sant Just, les aigües que fluïen de la font Oliveras i el dret d'excavar mines en una peça limitrof amb la riera, tot plegat pel preu de 55 lliures. Després, la Intendència els va establir aquestes aigües, a canvi de rebre 2 sous anuals de cens i 5 lliures i 10 sous d'entrada.²⁰ La pagesia venia els seus recursos hídrics no tan sols pels possibles guanys econòmics, sinó perquè gràcies a les inversions dels propietaris barcelonins incrementaven el cabal d'aigua de què podien disposar.

No obstant això, fins al final del segle XVIII no es van crear nous regadius. Tomàs Perís afirma que cal vincular la falta d'extensió del regatge en les zones del Principat on s'hauria pogut desenvolupar, amb el policonreu, l'orientació cerealista del regadiu i, sobretot, l'expansió de la vinya en relació amb el fruiterar.²¹ Tanmateix, al llarg del Set-cents, l'aigua va ser progressivament més escassa i, per tant, més dura la lluita per aconseguir-la. Les causes van ser diverses: d'una banda, l'extensió dels conreus en terres ermes o boscoses i, de l'altra, l'obsolescència i la falta de manteniment de les canonades de reg, que impedièren l'aprofitament adequat dels recursos naturals.

La situació del primer terç del segle XVIII, de manca d'aigua en contrast amb la d'abundància de mitjan segle XVII, ens apareix descrita en les paraules següents:

...de quant se suposaba abondar la aygua per trovarse los bassans de les montanyas boscosas, y vuy totalment plantats de vinya y de conreus, circumstàncies que concorren en lo temps de la concòrdia no haurian anat tant liberals los antecessors en donar tanta aygua a la Casa de Dusay, sens tenir esta, gasto algun en las mina y aqueductos essent los de la casa de Falguera en tot temps conciderabilíssims, sens haver lograt esta més que un dret infructuos per la sessió de las ayguas públicas de la riera...²²

19. AHPB. Joan Francesc Verneda. 2n llibre concòrdies (1698-1701).

20. Document núm. 3, de 20 d'abril de 1703, aportat per Josep Falguera en el procés: ACA. Batllia-Intendència. Josep de Falguera contra Erasme de Gònima 1794 N. 2. S

21. Vegeu Perís (2008: 125-144).

22. ACA. Fons Monistrol. Espèculum 71. Carta de Ramon Falguera i resposta de Josep Dusay, p. 316-326. Les dues cartes es recullen en aquest espèculum i al marge hi ha una nota que diu: «Nota de tos los actes que se troban en casa vuy lo dia 1 de maig de 1759».

La desforestació produïda per l'extensió de la vinya durant el segle XVIII va fer que els sòls fossin menys espessos i profunds. Això va provocar que en els nivells freàtics no es retingués prou quantitat d'aigua durant el temps suficient.

Per raó d'aquesta progressiva mancança d'aigua, es van trencar els pactes del segle XVII subscrits per les famílies que tenien accés a l'aigua.

L'any 1721, Ramon Falguera i Brocà va voler posar en pràctica un dels capítols de la concòrdia del 1638. Volia disminuir l'aigua destinada a la finca de Torre Blanca, per tal que s'ajustés a la minva de l'aigua de la canonada general. Per això va adreçar una carta a Josep Dusay en què es queixava de la falta d'aigua de la seva finca. La causa de les seves reclamacions era un canonet d'aigua d'una ploma que la finca de Torre Blanca rebia de més. Aquest canonet es va fer amb posterioritat a la concòrdia. Segons Ramon Falguera, el seu pare va cedir aquesta aigua sense voler signar cap obligació i també deia que els masovers de Torre Blanca havien forçat les claus del repartidor per agafar més aigua, en perjudici de casa seva. Ramon Falguera va al·legar que, gràcies a aquesta ploma de més, la casa Dusay aconseguia més aigua per pal·liar els estius secs, com el de l'any 1719. Segons Falguera, la finca de Torre Blanca tenia dos terços d'aigua, mentre que casa seva només en tenia un; per això va demanar-li que es fes complir la concòrdia deixant l'execució a judici dels experts. Josep Dusay, l'aleshores titular de Torre Blanca i nét de Galzeran Dusay, va recordar, altre vegada, l'establiment de l'any 1451. També va explicar que els seus antecessors es van avenir a tenir l'aigua de la concòrdia i del canonet per tal d'evitar plets, tot i que tenien el dret de gaudir de totes les aigües de la riera de Sant Just.²³

Desconec el desenllaç d'aquestes disputes, però sembla que les dues famílies van arribar a acords i van posar fi als seus conflictes. Va ser més tard, al final del segle XVIII, quan es va intensificar la lluita per l'aigua.

La lluita per l'aigua al final del segle XVIII

La manca d'aigua de final del segle XVIII va motivar que s'intentés una reforma il·lustrada per promoure l'aprofitament productiu de l'aigua, respectant, però, el vell sistema de la propietat i l'antiga patrimonialització. En aquest sentit, va ser important una instrucció de 1788 adreçada a esperonar els funcionaris perquè estimulessin els particulars a fi que ampliessin i creessin regadius.²⁴

Pierre Vilar va assenyalar que la zona on va triomfar el regatge i on es va transformar tota l'agricultura va ser el Pla de Barcelona, amb 54 concessions reials; i el delta del Besòs, amb un total de 153, gràcies a l'aprofitament del vell Rec Comtal.²⁵ També esmenta la vall del Llobregat, amb menys concessions i més disperses. Entre aquestes, cita les dues concessions de Sant Feliu, les de Santa Creu d'Olorda, la de Sant Just i la Sant Joan Despí. Vilar dóna importància a l'activitat dels minaires, que feien mines en els pendents i els barrancs que dominaven la ciu-

23. ACA. Fons Monistrol. Armari 2, lligall 20, D. 1 A i B.

24. Vegeu el capítol que li dedica Vilar (1986³: 259-317).

25. Vilar (1986³: 262). Sobre el desenvolupament del Rec Comtal, vegeu també Martín Pascual (1999: 236).

tat. I relaciona les excavacions de mines amb la necessitat de Barcelona de disposar de productes hortícoles propis i amb la creació i proliferació de les grans cases d'esbarjo als afores.²⁶ A Sant Feliu hi havia dues conduccions principals d'aigua: una, que procedia de la mina que hi havia entre can Parellada i can Massaguer, a Santa Creu d'Olorda, abastava d'aigua la finca de la Quadra del Palau —actual parc Nadal— i la Torre de la Presó; i l'altra, que naixia als pendents de Sant Just Desvern, nodria d'aigua les finques de la Torre Blanca, can Falguera i les d'altres grans propietaris de la part més meridional del terme municipal. Aquesta última seguia el curs de la riera de Sant Just Desvern. Pel contrari, les aigües procedents de Santa Creu d'Olorda es transportaven per un sistema de conductes subterranis fins a la Font del *Cuento*, a Sant Feliu, on fornien unes grans basses —anomenades de can Calders—. Aquesta aigua movia uns molins fariners i regava alguns camps del Pla del Llobregat a partir d'una séquia que sortia de les basses i arribava fins al riu.²⁷

Al final del segle XVIII, la progressiva escassetat d'aigua i les iniciatives per impulsar els regadius van donar lloc a una concentració dels recursos hídrics. Alguns pagesos de Sant Just van cedir part dels drets que tenien sobre les aigües de les fonts de les seves heretats. Ho van fer perquè necessitaven liquiditat en un moment de dificultat econòmica. Són els casos dels propietaris de can Vilar i can Fatjó, masos situats a la part nord del terme municipal de Sant Just, a banda i banda de la riera de Sant Just. Gaspar Vilar i Gaspar Cuyàs van demanar permís a la Intendència per buscar les aigües subterrànies que naixien en les terres d'en Vilar, amb la finalitat de conduir-les a través de mines fins a les terres de Gaspar Cuyàs, del mas de San Joan de l'Erm (després can Cuyàs).²⁸ Pel que fa a les aigües de can Fatjó, Josep Fatjó, titular de l'heretat, va demanar la facultat d'agafar les aigües de dues fonts que naixien al Mas Reyà (després can Fatjó) i que recorrien pel torrent Desvern. Després va cedir aquestes aigües a Gaspar Cuyàs. Ho va fer perquè un any abans havia adquirit el compromís de retornar 1.000 lliures que en Cuyàs li havia prestat per pagar el dot de la seva germana.²⁹ Cal tenir present que can Cuyàs està situat a la part nord d'aquests masos (can Vilar i can Fatjó) i a una alçada superior a aquestes propietats, per la qual cosa, possiblement, aquestes aigües que es conduïen per gravetat cap a zones de menys alçada devien regar terres que els Cuyàs tenien en zones més baixes.

Tanmateix les inversions més importants en aquell moment les va fer Erasme de Gònima. El 5 de maig de 1790, aquest fabricant d'indianes va comprar ca n'Amigó, una heretat de poc més d'onze hectàrees, integrada per diverses peces de terra a Sant Feliu de Llobregat i a Sant Joan Despí. Després de l'adquisició, va fer obres d'ampliació i reforma de la casa i va concentrar diverses peces de terra per fer una gran finca destinada a residència d'esbarjo i a explotació agrícola.³⁰ Un dels seus objectius era emular la vida de la noblesa, condició que va aconseguir un any més tard, el 1791.

26. Vilar (1986: 262).

27. Vegeu Abad (1987).

28. ACBL. Fons Llorenç Sans. Fotocòpia de l'establiment signat per l'intendent del Catalunya a Teresa Vilar, vídua de Gaspar Vilar, al seu fill Gaspar Vilar i a Gaspar Cuiàs, pagès de Sarrià, extret de l'Arxiu de la Comptadoria d'Hipoteques de Barcelona. 10 de maig de 1791.

29. Vegeu AHPB. Francesc Comellas Manual de 1790. Escripura de cessió del 7 de juny i ACBL. Fons Llorenç Sans. Fotocòpia d'un document del 10 de maig de 1791 de l'Arxiu de la Comptadoria d'Hipoteques de Barcelona.

30. Retuerta (2010).

La finca limitava a ponent amb el camí ral i a tramuntana amb el primer tram de la riera de Sant Just, dins el terme municipal de Sant Feliu. La finca tenia una sínia, textualment un «entuerto» o «stuerto», a tocar de la riera.³¹

Uns quants mesos després d'adquirir ca n'Amigó, el 24 de novembre de 1790 Erasme de Gònima va comprar al traginer Lluís Bertran una vinya a Sant Just Desvern.³² Aquesta propietat la va adquirir per tal d'excavar mines per proveir d'aigua la seva finca santfeliuena. En la descripció de la peça de terra, s'assenyala que limitava amb les possessions de Francesc Mèlich –lloc on els Falguera extreien, des del segle XVII, part de les aigües que regaven la seva finca de San Feliu.

Més tard va comprar a Francesc de Dusay, marquès de Monistrol, el dret d'agafar les aigües de qualsevol font i altres llocs que recorrien cap a la riera de Sant Just Desvern i la facultat de fer repeses a la riera per conduir les aigües al lloc on li convingués, pel preu de 200 lliures. És a dir, va adquirir els drets sobre les aigües superficials.³³ Aquests drets eren en possessió dels Dusay des de l'antic establiment de la Batllia de 1451, que abans he esmentat.³⁴ A canvi, Gònima va cedir als Dusay la tercera part del cabal d'aigua que es recollís i canalitzés després de fer les obres de les mines.

El 1793 Gònima va aconseguir els drets sobre les aigües subterrànies i va demanar permís a la Intendència per fer conductes pel curs de la riera i per les terres de particulars, fins a arribar a la seva heretat. La Corona li atorgà el permís amb algunes limitacions en relació a la llargada i l'amplada per on podia fer passar les conduccions. Els ramals els podia estendre des del naixement de la riera de Sant Just fins a tocar el camí ral de Madrid i podia excavar les terres compreses fins a 70 passos de distància de les riberes de la riera. També estava obligat a pagar els danys als amos de les terres per on hagués de fer pous i altres excavacions i conductes. Les seves influències li van permetre aconseguir pagar un cens moderat de 200 rals d'entrada i 15 rals anuals. El facultatiu va argumentar que:

...Y aunque es muy contingente que con las dhas. minas, y conductos hacederos, el mencionado Dn. Erasmo Gònima recoja algun caudal de agua en cantidad conocida, pero como también ha de gastar immensas cantidades, en comparación de ella, considera dho. arquitecto que con un censo, y entrada moderados que se le imponga seria suficiente.³⁵

L'esmentada obra de buscar aigües en el curs de la riera i de conduir-les a la seva finca aviat va comportar plets i conflictes amb els altres grans propietaris de la zona: els Falguera, els Dusay i també la marquesa de Gironella.

Aquell mateix any 1794, Josep Falguera, preveient que les obres d'Erasme de Gònima a la riera de Sant Just perjudicarien el seu cabal d'aigua, va demanar a la Intendència poder establir dos salts d'aigua per moure un molí fariner, o paperer, si no hi havia aigua suficient. Volia treure més rendiment de les mines i els conductes construïts pels Falguera a mitjan segle XVII.

31. Escritura de compra de l'heretat de Feliu Amigó. AHPB. Francesc Mas Navarro, manual de 1790.

32. AHPB. Francesc Mas Navarro, manual de 1790.

33. AHPB. Francesc Mas Navarro, manual de 1794, escritura del 4 d'agost.

34. En alguns documents surt la data de 1450, en lloc de 1451.

35. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Establiment a Erasme de Gònima, 1794, núm. 3 R.

Segons ell, la seva família havia esmerçat una quantitat exorbitant de diners per fer unes obres que no es corresponia amb el profit que aleshores en treia, ja que només podien regar algun tros de terra.³⁶

Tanmateix, Erasme de Gònima ja havia aconseguit la llicència per començar les obres. La seva influència i el seu poder es va posar de manifest en l'informe de l'arquitecte Tomàs Soler i Ferrer, fonament de la resolució posterior de la Intendència. En aquest escrit es va especificar que:

a la torre, que el Sor. Dn. José Falguera y de Asprer tiene sita en el lugar de Sn. Felio de Llobregat como a la riera llamada de Sn Justo de Esbern desde el puente del camino Rl. de Madrid hasta la fuente llamada den Oliveras, y teniendo presente lo que pide el sor. fiscal con su escrito, dixo el referido arquitecto que, según se ha informado, el mencionado Dn. José Falguera, usa de las aguas que compraron sus antecesores a Miguel Riera, como consta de la concòrdia hecha con la Casa de Dusay, y de los demás instrumentos producidos en este expediente, cuias aguas las conduce a su torre sita en dho. lugar de Sn Felio y le saltan con mucha abundancia por varias partes a un grande algar, repartiéndolas de allí para el riego de su heredad; y respeto de haver encontrado el arquitecto que las aguas subterráneas que corren por el distrito de la riera de Sn. Justo, y sus inmediaciones hasta cierta distancia, están establecidas al Sor. dn. Erasmo Gonima, es de parecer que si se concedía la presente solicitud a dn. José Falguera por el mismo distrito de Riera de San Justo resultaría en perjuicio de las facultades concedidas al suso dho. Dn. Erasmo Gónima.³⁷

Després d'aquesta negativa i dels efectes que començaven a tenir les obres d'Erasme de Gònima, Josep Falguera va demanar l'embargament de la mina. Com a resposta, el fabricant barceloní va incrementar el nombre d'operaris que hi treballaven i va passar dels sis o set inicials a tenir-ne vuitanta, a mesura que avançaven les obres. Això va ocasionar una nova visita de l'arquitecte, acompanyat dels batlles de Sant Feliu de Llobregat i de Sant Just Desvern. En aquesta visita, el facultatiu va informar que les obres de Gònima s'ajustaven al permís que se li havia concedit perquè només les havia fet als marges de l'alvèol de la riera i, fins i tot, encara les podia estendre pels ramals. També va informar que Falguera desaprofitava les aigües de la font d'en Riera, perquè havia obturat artificialment el forat d'accés a la seva casella, la qual cosa motivava que no arribés prou aigua a la seva finca. Segurament, Falguera volia fer veure que li faltava més aigua de la que realment li mancava, amb l'objectiu d'aturar les obres de Gònima. Una mancança, real o fictícia, que es descriu en el procés:

al mediodia ya advirtieron todos los de la casa de campo propia de mi individuado pr(incip)al, sita en el lugar de Sn Felio de Llobregat, que faltó la agua de la fuente de la estatua lamada del Dios Baco, y en la noche del mismo día, ya también faltó la agua de la otra fuente llamada de la cascada, y así siguió disminuyendo toda la agua de las demás fuentes, y de la que se subvenian los vecinos del lugar, por condescendencia antiquísima de mi pr[incip]al, y sus antesores, de modo que en el día veinte y nueve cesó absolutamente toda la agua, sin fluir ninguna de las muchas fuentes que de día y noche manavan, ni si quiera una sola gota, y este es el estado

36. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Josep Falguera contra Erasme de Gònima, 1794, núm. 2 S.

37. Informe que va fer aquest arquitecte el 2 de juliol de 1795. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Josep Falguera contra Erasme de Gònima, 1794, núm. 2 S.

del día, porque para acarrearla a su mina, y conductos el dho. Gónima no se contentó de escavar notablemente el terreno de la Riera, si que llegó al exceso de romper una fuerte resclosa o represa que estava construida, con su correspondiente arco de piedra de ladrillo y piezas de roble, para que no se desviase de la dirección a la mina de mi pr[incip]al sus aguas y beneficiarse en consecuencia de las que dimanavan de la fuente de Riera, conteniéndose su extravío que se ha verificado des del momento de haverse rompido la enunciada resclosa, de conformidad que es la voz y fama pública que el nombrado Gónima se ha apropiado de todas las aguas de mi pr[incip]al, valiéndose del indicado establecim[ien]to para, con el pretexto de buscar las subterráneas, profundizar el terreno para hacerse suyas la superficiales.³⁸

El baró de Maldà parla del fort disgust que ocasionà a la família Falguera la pèrdua d'aquestes aigües:

[...] Conjecturase ab fonament la súbita mort de sobrepart de esta senyora del fort disgust que lin resultà, lo haver pres Don Arasma tota l'aigua que possehia lo Sr. Josep Falguera en sa gran hisenda en Sant Feliu ab perdua de moltes mils lliuras [...].³⁹

Mesos després, per la Festa Major de 1796, Erasme de Gònima celebrava amb una festa l'acabament de les obres de reg de la seva finca, tal com també ens descriu el baró de Maldà en el seu dietari.⁴⁰

Un any més tard, es van iniciar els conflictes amb Francesc de Dusay per l'incompliment de la donació de la tercera part de les aigües que es trobessin.⁴¹ De fet, la Intendència mai va aprovar la cessió perquè considerava que Francesc de Dusay havia venut uns drets que no li corresponien. Segons aquesta institució, la concessió del segle xv només l'autoritzava a agafar les aigües de les fonts que regaven la Torre Blanca i no li donava permís per captar altres aigües superficials o subterrànies. Per això considerava que Erasme de Gònima no estava obligat a cedir-li les aigües obtingudes per mitjà de les seves excavacions. El fabricant que, segons ell, s'havia gastat seixanta mil lliures —sis vegades el preu de tota l'heretat Amigó— en les obres de regadiu no volia compartir l'aigua i per això va al·legar tenir una concessió directa de la Corona.

Finalment, el 10 de juliol de 1798 es va arribar a una concòrdia entre Francesc de Dusay, marquès de Monistrol, Erasme de Gònima i Josep Falguera,⁴² per construir un repartidor a la peça de terra de Coscoll, a Sant Just Desvern. Aquest repartidor havia de fer dues parts iguals d'aigua, una per a Erasme de Gònima i l'altra a dividir entre el marquès de Monistrol i Josep Falguera. En els pactes també es va especificar que totes les aigües que busquessin o captessin els tres propietaris havien de formar part del cabal comú del distribuïdor. La signatura d'aquests compromisos va significar el tancament de les causes judicials que hi havia pendants.

Segurament aquesta concòrdia es va accelerar pel fet que, dies abans, Antònia d'Agulló, marquesa de Gironella, havia sol·licitat l'ús exclusiu de les aigües de Sant Feliu i dels termes

38. Escrit del procurador de Josep Falguera del 5 de novembre de 1795. Processos de la Batllia-Intendència General de Catalunya. Josep Falguera contra Erasme de Gònima, 1794, núm. 2 S.

39. Narració del Baró de Maldà del 21 de novembre de 1795. AHCB. *Calaix de Sastre*, vol. xi, p. 333.

40. Amat (1988: 122-123).

41. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Erasme de Gònima contra el Marqués de Monistrol de Noya 1797 N. 2c.

42. AHPB. Francesc Mas i Navarro, manual de 1798.

de la rodalia per moure dos molins.⁴³ La marquesa era la senyora de la Quadra del Palau, jurisdicció menor d'origen medieval, encastada dins la senyoria de la Pia Almoina de la Seu de Barcelona a Sant Feliu. Aquesta família tenia dos molins fariners, fruit de diverses concessions atorgades entre final del segle XVII i principi del XVIII; però aquests molins sovint no podien moldre per manca d'aigua. En aquest context de lluita per l'aigua, la marquesa, preveient la col·lisió amb les concessions d'altres propietaris, va iniciar ràpidament les obres d'ampliació del seu cabal i va fer la petició amb l'argument d'utilitat per al:

mismo público de Sn. Feliu y aun tal vez de esta capital; a aquel por no tener otros molinos en su territorio, y a esta porque en t[iem]pos escasos de agua, debe acudir para la moltura de granos a molinos todabía más distantes, como son los de Molins de Rey y Martorell.

Erasme de Gònima, Francesc de Dusay i Josep Falguera s'hi van oposar obertament. I, tot i que la marquesa no demanava explícitament poder gaudir de les aigües de la riera de Sant Just, va afirmar tenir drets —no provats documentalment— sobre un dels antics molins que hi havia en aquesta riera, del qual encara es conservaven restes. En contra d'aquesta iniciativa, Gònima va al·legar que preveia construir-hi molins en el futur.

Si mi pr[inci]al a fuerza de muchos caudales, pudiese conseguir un suficiente cuerpo de aguas, para poder establecer uno, o más molinos, ya fuese en el termino de S[a]n Justo Desvern, o ya en el mismo S[an] Feliu de Llobregat, porque havia de estar privado S[u] M[agestad] de poderle conceder establecimiento de molinos harineros (?).⁴⁴

La resposta de la marquesa de Gironella, exagerada o no, il·lustra la importància del cabal d'aigua que tenia Gònima:

Tengo entendido se ha propuesto la parte de Gònima el q[u]e V[uestra] S[uperioridad] le conceda facultad p[ar]a construir molino o molinos en el mismo terreno objeto de la disputa, porque es tanta la agua de q[u]e abunda el adversante Gònima q[u]e la ha de hechar, y por esto quisiera utilizarse de ella p[ar]a el curso de molino o molinos, pero, si es así, no puede V[uestra] S[uperioridad] dar curso a tal demanda, si q[u]e la debe mandar unir a estos autos, porq[u]e se trata en ellos de la privativa q[u]e tengo pedida p[ar]a tener los molinos.

Finalment, sembla ser que la Intendència no va concedir a la marquesa de Gironella l'ús exclusiu de les aigües per als seus molins.

Hem vist com Erasme de Gònima va invertir unes quantitats de numerari molt importants per regar la seva explotació de Sant Feliu —segons ell, 60.000 lliures—, diners que va utilitzar per fer possible el reg en una única explotació del conjunt de propietats que tenia a la zona. D'aquí l'interès per rendibilitzar aquests recursos amb la perspectiva d'impulsar al-

43. ACA. Processos de la Batllia-Intendència. Francesc Dusay contra Antònia d'Agulló 1798 N. 5 O.

44. Escrit del procurador d'Erasme de Gònima.

tres activitats econòmiques, com podien ser la instal·lació de molins, prèvia concessió reial. També hem detallat com, per raó d'aquestes obres, va entrar en conflicte amb altres importants propietaris barcelonins, membres de la noblesa titulada, com els Dusay o els Gironella, o bé de la baixa noblesa —com els Falguera—, els quals no sempre disposaven del capital necessari per dur a terme obres hidràuliques d'aquesta importància. També com tots plegats —els Dusay, els Falguera i el mateix Gònima— es van aliar per fer front a la marquesa de Gironella, llavors l'única altra gran propietària amb rendes suficients per poder fer aquest tipus d'obra, perquè rebia delmes de moltes propietats de la zona, així com censos que no s'havien monetitzat.

La lluita per l'aigua del final del segle XVIII mostra l'exhauriment dels recursos hídrics per la pressió demogràfica i l'extensió dels conreus, alhora que reflecteix l'augment dels competidors i la voluntat de rendibilitzar les propietats i de treure'n un aprofitament més gran. Tot això va motivar inversions adreçades a intensificar l'explotació d'aquests recursos que llavors estaven infrautilitzats. En aquest context, Erasme de Gònima va fer unes inversions extraordinàries per portar l'aigua a la seva finca. En aquell moment, només ell, una de les persones més riques de Barcelona, membre d'un grup social dinàmic com eren els fabricants d'indianes, podia fer, a títol individual, una inversió d'aquest volum i aquestes característiques. Amb tot, l'aplicació de criteris capitalistes en el territori a la llarga va beneficiar també altres grans propietaris, especialment els barcelonins.

El resultat final de la guerra de l'aigua va ser l'aliança dels grans propietaris barcelonins. Anys després, a partir de la despatrimonialització de l'aigua i la construcció del canal de la Infanta, aquestes aliances es van consolidar sota un nou marc de relacions socioeconòmiques pròpies de l'accés al capitalisme agrari.

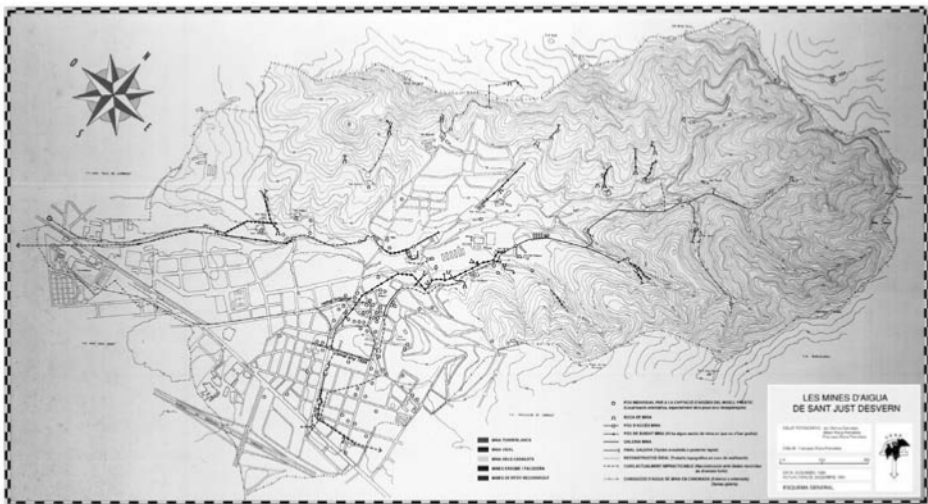
Conclusions

Des de l'edat mitjana, la Corona va cedir les aigües de les rieres i de les mines de Santa Creu d'Olorda i de Sant Just Desvern a membres dels sectors més dinàmics de la ciutat de Barcelona. Barcelonins enriquits van adquirir terres i drets senyorials en aquesta zona del Pla del Llobregat. Ho van fer per un doble motiu: perquè tenir una finca d'esbarjo era considerat un signe social que imitava la noblesa i perquè els interessava invertir en terres els guanys aconseguits a través del comerç i la manufactura, com una forma de diversificar les seves inversions i rendibilitzar millor els seus capitals. En el decurs del temps aquests grups socials van buscar el màxim profit econòmic, a partir de comprar les millors terres, d'impulsar el regadiu i d'afavorir l'especialització de productes per a la comercialització amb Barcelona.

Les inversions barcelonines en les conduccions d'aigua de mines van estar en l'origen dels grans fruiterars de la segona meitat del segle XVII i del segle XVIII, però el gran punt d'inflexió es va produir al final del Set-cents amb les inversions d'Erasme de Gònima. A partir de llavors, el repartiment dels recursos hidràulics va entrar en crisi perquè Gònima no tenia límits a l'hora d'invertir en el regadiu, mentre que les altres famílies, que no disposaven del numerari necessari, es van veure privades dels recursos que havien tingut, algunes d'elles, des de feia segles. Després d'anys de plets, per tal de no prolongar les disputes, i, sobretot, perquè el fabricant

tenia aigua suficient, fins i tot li'n sobrava, es va buscar i es va trobar un nou equilibri que va donar lloc a una nova distribució de l'aigua entre els propietaris de la zona. Més tard, aquests acords entre els grans propietaris van estar en la base d'un projecte, aquesta vegada col·lectiu, com va ser el canal de la Infanta.

Plànol de les mines d'aigua de Sant Just Desvern, realitzat el 1988 i actualitzat l'any 1994. Pel que fa al tema de l'article, interessa els traçats de les mines de Torrellanca i Falguera-Gònima. La resta de les mines són posteriors, especialment la mina Vidal (construïda a partir de la dècada dels seixanta del segle XIX) i la dels Casalots (1885). Haig d'agrair als seus autors que me n'hagin autoritzat la reproducció.

Font: Ochoa González, Juli; Riera Prenafeta, Francesc, et al. (1995). *Les mines d'aigua de Sant Just Desvern*. Sant Just Desvern: Ajuntament de Sant Just Desvern; Grup Espeleològic Rats Penats; Centre d'Estudis Santjustencs, 240 pàgs.

Bibliografia

- ABAD, A. (1987). *Fuentes del término municipal de St. Feliu de Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat (inèdit).
- AMAT, Rafel (edició a cura de Ramon Boixareu) (1988). *Calaix de sastre III. 1795-1797*. Barcelona: Curial.
- CALATAYUD GINER, Salvador; MARTÍNEZ CARRIÓN, José Miguel (1999). «El cambio técnico en los sistemas de captación e impulsión de aguas subterráneas para riego en la España Mediterránea». Dins GARRABOU, Ramón; NAREDO, José Manuel, (eds.). *El agua en los sistemas agrarios. Una perspectiva histórica*. Madrid: Fundación Argentaria, Visor.

- FERNÁNDEZ TRABAL, Josep (2000). «En els orígens de la indústria. Els molins de la conca baixa del Llobregat a l'edat mitjana (segles XII-XVI)», *Materials del Baix Llobregat. Els mitjans de comunicació i altres escrits*, núm. 6, p. 85-105.
- MALUQUER DE MOTES, Jordi (1985). «La despatrimonialització del agua: movilizació de un recurs natural fundamental». Dins GARCÍA SANZ, Ángel i GARRABOU, Ramon, (eds.). *Historia agraria de la España contemporánea. I. Cambio social y nuevas formas de propiedad*. Barcelona: Editorial Crítica, p. 275-296.
- MARTÍN PASCUAL, Manel (1999). *El rec comtal (1822-1879). La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX*. Barcelona: Fundació Salvador Vives Casajuana. 236 p.
- MONJAS, Lluís; RETUERTA, M. LUZ; SANMARTÍ, Carme (dir.); ABAD, Antoni *et al.* (2002). «Sant Feliu a la plenitud feudal». Dins *Sant Feliu de Llobregat. Identitat i història*. Sant Feliu de Llobregat: Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat, p.73.
- OCHOA GONZÁLEZ, Juli; RIERA PRENAFETA, Francesc, *et al.* (1995). *Les mines d'aigua de Sant Just Desvern*. Sant Just Desvern: Ajuntament de Sant Just Desvern, Grup Espeleològic Rats Penats, Centre d'Estudis Santjustencs, 240 p.
- PANAREDA I CLOPÉS, Josep M.; NUET I BADIA, Josep (1987). «La geografia». Dins *Sant Just Desvern. Un paisatge i una història*. Sant Just Desvern: Ajuntament de Sant Just Desvern, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 11-44.
- PERIS, Tomàs (2008). «El regadiu. Evolució, organització i transcendència socioeconòmica». Dins SERRA I PUIG, Eva (coordinadora); ARDIT, Manuel *et al.* *Història Agrària dels Països Catalans. Vol. 3 Edat Moderna*. Barcelona: Fundació Catalana per a la Recerca i la Innovació i Universitats dels Països Catalans, p. 125-144.
- RETUERTA, M. LUZ; SANMARTÍ, Carme (1999). *El palau Falguera. Pagesos, mercaders i nobles a Sant Feliu de Llobregat segles XVII-XX*. Sant Feliu de Llobregat: Ajuntament, 114 p.
- RETUERTA, M. LUZ, i SANMARTÍ, Carme (2000). «El palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat», *Quaderns Científics i Tècnics de Restauració Monumental*. Barcelona: Diputació de Barcelona, p. 183-264.
- RETUERTA, M. LUZ (2010). *La fam de terra dels fabricants de Barcelona. El cas d'Erasme de Gònima al Baix Llobregat*. Sant Feliu de Llobregat: Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat.
- SOLANS, Conxita. «El privilegi reial sobre l'aigua. La resistència dels barons de Molins de Rei i Martorell a acceptar projectes per portar aigua a Barcelona (segles XVII-XVIII). La construcció del Canal de la Infanta (segle XIX)».
- VILAR, Pierre (1986³). *Catalunya dins l'Espanya Moderna*. Vol. III. Barcelona: Edicions 62.

